

ОПТИМАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ЛАД ДЛЯ УКРАЇНИ

Праця обґрунтовує оптимальний політичний лад для сучасної України з огляду на політичну культуру та етнопсихологію українців, наші історичні традиції та сучасну ситуацію в Україні. Таким оптимальним політичним ладом видається поєднання полікратичних, аристократичних та монархічних елементів.

Метою даної роботи є пошук оптимального політичного ладу для сучасної України. Очевидно: якщо кожне суспільство є унікальним, то оптимальна політична система і політичний лад як її складова є також унікальними і повинні зважати на особливості конкретного суспільства. Такими особливостями є політична культура, етнопсихологія, традиції та сучасні умови й вимоги.

Що розуміється під терміном “політичний лад”? Крім традиційних характеристик форми держави (форма державного правління, форма державного устрою, політичний режим) для повнішого визначення форми держави вважаю за доцільне враховувати в аналізі ще таку характеристику, як фактична кількість учасників політичного життя, політичного процесу та їх ефективність. Це кількісна та якісна характеристика джерела влади у суспільстві, його еліти. Таку характеристику можна умовно назвати “політичним ладом” (взявши назву, використану С. Рябовим [20]). Класифікація політичних ладів наведена у таблиці 1, вона майже повністю збігається з класифікацією форм правління за Арістотелем. Ця категорія тісно пов’язана із формою державного правління та політичним режимом (сукупністю “способів і методів взаємодії суспільства та органів політичної влади” [24]). У багатьох рисах зміст політичного ладу держави збігається зі змістом понять форми державного правління та політичного режиму, але часто ця характеристика дозволяє суттєво доповнити останні. Також вона пов’язана з теорією еліт, різні типи політичного ладу передбачають різні ролі, структури еліт. Політичний лад — це характеристика держави з точки зору представництва її громадян у владних інституціях, яка є кількісною і якісною харак-

теристикою її політичної еліти, джерела влади. Цінність поняття політичного ладу у тому, що воно характеризує, на відміну од форми державного правління, не формальне, а фактичне джерело влади з точки зору його чисельності та частково здібності й ефективності, і враховує не тільки вищі органи влади, а всю сукупність владних інституцій; а на відміну від політичного режиму — фактичну взаємодію суспільства й еліти та її результати, реальний вплив громадян окремих груп у політиці та реальне задоволення їхніх інтересів, а не стилі, методи, процедури, способи їхньої взаємодії, що характеризує політичний режим. Проілюструвати доцільність використання поняття політичного ладу можна на прикладі сучасної Російської Федерації та Франції. В обох випадках формально стикаємось із змішаними республіками з демократичними режимами. Але якщо застосувати поняття політичного ладу, то у РФ ми чітко бачимо переважно олігархічний та охлократичний політичний лад, а у Франції — демократичний. Або, наприклад, можна порівняти Чилі часів Піночета й сучасну Беларусь — обидві монархічні авторитарні республіки, але політичний лад Чилі був аристократичним, а в Беларусі він є охлократичним.

1. Етнопсихологія, політична культура українців: історичний аспект

“Політична культура є сукупністю поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, що визначають ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, рівень і спрямування їхньої політичної активності” [13]. Політична культура поєднує у собі такі вузлі категорії, як етнопсихологія, ментальність, народний дух.

Серед факторів, під впливом яких сформувалася українська політична культура, використовуючи надбання В. Липинського, можна виділити такі:

1. Географічні умови. Вони полягають у тому, що Україна завжди перебувала на кордоні двох дуже несхожих цивілізацій — Західної і Східної, Європи та Азії, Риму і Візантії.

2. Історичні умови. Вони полягають в особливості формування української нації. В основному такими чинниками є різноманітні змішання народів на території України (наприклад, до утворення Київської Русі), вплив інших націй, зокрема асиміляція (наприклад, Польщею), пригнічення різних соціальних груп чи цілого українського суспільства (наприклад, Радянською Росією), поширення різних релігійних та ідеологічних течій (православ'я, католицизм, комунізм), деякі внутрішні процеси в українському народі (наприклад, козаччина). Необхідно зазначити, що на специфічну політичну культуру українців суттєво вплинула також та обставина, що українська нація має малий досвід державотворення.

Науковці [9], [19], [23] виділяють такі основні засади української ментальності: чуттєвість, емоційність; альтруїзм; брак волі та войовничості; інтровертність; егоцентричність. Як можна помітити, ці риси є суперечливими, протирічать одна одній, що, на думку багатьох авторів, є результатом впливу на українців двох цивілізацій — Західної і Східної. Це теж можна назвати особливістю української психології.

Політична культура українців характеризується прагненням до особистої свободи, тобто рівності політичних прав, самоврядування, справедливості, соціального егалітаризму, схильністю до порядку, несприйняттю авторитету, пасивністю, браком цілеспрямованості, солідарності, організованості, громадянського почуття. Але, як зазначалося вище, ці риси не є догматичними, оскільки усередині народу та його різних груп ці характеристики можуть дуже сильно варіювати. Крім того, точне визначення політичної культури неможливе ще й тому, що серед характеристик української етнопсихології виділяють дуже багато таких, які суперечать одна одній (так, схильність до порядку поєднується з анархізмом, запальність — із пасивністю, брак громадянського обов'язку — із домінуванням ідеї громадянства, альтруїзм — із індивідуалізмом і т.п.).

2. Традиції українського державотворення

Про історичні традиції українців можна судити, спираючись на характеристики українських держав та держав, до складу яких вхо-

дила Україна (таблиця 2), концепції державотворення основних українських ідеологічних течій (таблиця 3) та основні засади українських конституційних документів (таблиця 4). Цей матеріал приводить нас до наступних підсумків та висновків.

Небагато українських держав мало джерелом влади волю багатьох громадян, але серед них є такі благополучні, як Київська Русь, Гетьманщина, ЗУНР. Щоправда, обидві УНР теж надавали владу в руки більшості, але це завершувалося охлократією. Зате між цими випадками ми можемо помітити цікаву різницю: у згаданих вище “благополучних” державах влада більшості урівноважувалася владою аристократії та монархії. А у Галицько-Волинській, Литовсько-Руській та Українській державах влада взагалі концентрувалася в руках однієї особи та еліти — аристократії. Непродуктивною виявилася необмежена влада олігархії чи автократа — це простежується в авторитарних Речі Посполитій, Російській та ранній Австро-Угорській імперіях, УРСР, де, до того ж, влада перебувала переважно у неукраїнців і здійснювалася не в їхніх інтересах. Основні ідеологічні концепції тяжіють або до демократії, або до аристократії чи до їх поєднання. Відповідно, переважна більшість українських конституційних документів передбачають джерелом влади народ. Лише дві (зате ті, що писалися під конкретну державу та передбачали практичну реалізацію своїх положень) поєднували усі три варіанти: владу однієї групи та багатьох людей. Проте у випадку з ідеологіями та конституціями необхідно врахувати їхню декларативність, пропагандистський характер та прагнення, але не реалізм. Тому, напевно, не буде помилковим висновок, що найбільш продуктивним українські традиції визначають поєднання усіх трьох джерел влади.

3. Характеристика сучасної ситуації в Україні як фактора впливу на вибір оптимального політичного ладу

Сучасна ситуація в Україні не є унікальною, характерною лише для України. Внаслідок тривалого панування у країнах Східної Європи тоталітарної комуністичної системи, а також досить різкого та радикального повороту в суспільній стратегії, відмови од старих радикальних ідей, зміни своїх орієнтирів і обрання шляху демократизації та ринку, усі ці суспільства перебувають у стані кризи. Тому цей шлях демократичних перетворень передбачає тривалий перехідний період.

Позбувшись тоталітарної системи й отримавши, що б не казали, численні свободи, права,

люди отримали і численні обов'язки, але вони ще не готові до особистої відповідальності за свої вчинки, свою діяльність, а також бездіяльність. Адже патерналізм СРСР за сімдесят років відучив багатьох від самостійності, ініціативності, почуття власної відповідальності за свою долю. Для України досі характерна “залишкова тоталітарна політична і правова культура суспільства та відповідний рівень масової політичної і правової свідомості населення” [2].

Позитивним є те, що, “незважаючи на економічні труднощі, останні вибори виявили міцну довіру виборчій системі. Протягом всього цього часу вибори свідчили про вельми часте й поширене розчарування в українських лідерах та їхній політиці, але українські виборці визнали за краще висловити це розчарування голосуванням, а не громадянською війною” [15].

В Україні після краху комунізму не відбулося якоїсь значної ротації еліт, у влади майже повністю залишилася стара номенклатура. Саме по собі це не є проблемою, але річ у тім, що вона не змінила своїх принципів, переконань і методів, та й не здатна їх змінити. Україна отримала величезний бюрократичний апарат. Але українська бюрократія в часи СРСР була провінційною, не була самостійною, а лише виконувала накази з Москви, і тому після отримання Україною незалежності вона не була готова до виконання усіх необхідних функцій, вона не була готова до функціонування у суверенній державі. В Україні еліти відірвані од суспільства, немає зворотного зв'язку між владою та виборцями. Через брак ефективного демократичного контролю (що саме по собі є окремою величезною проблемою) громадяни не можуть контролювати владу та її дії. В результаті цього еліти не виконують своєї функції вираження та представлення інтересів загалу, використовують свою владу не стільки в інтересах усього суспільства чи окремого класу, скільки в інтересах вузької групи наближених осіб, клану.

Для успішних демократичних перетворень необхідна злагода в суспільстві. Принаймні з основних питань. А в Україні такого консенсусу немає. Тривала соціальна, політична та економічна криза розколола населення на численні сегменти, які, до того ж, слабо усвідомлюють свої погляди, переконання, прагнення, бажання та не ідентифікують себе чітко у якісь сталі групи інтересів. Хоча цьому є й об'єктивні причини, насамперед — нерозвинуте громадянське суспільство, успадковане від тоталітаризму. Основні розколи українського суспільства проходять між різними віковими групами, соціальними класами (протистояння “бідні” — “багаті”), регіонами (насамперед між націона-

лістичним Західним, соціалістичним Східним і нейтральним Центральним).

Довіра до політичної еліти взагалі падає. Народ не тільки зневірюється у її здатності щось змінити на краще, а й навіть у своїй здатності щось змінити, якось вплинути на політичний процес, тобто низько оцінює свою політичну ефективність. Про це свідчить досить значна для посткомуністичної країни кількість абсентеїстів, особливо серед виборців середнього віку та молоді. Також це підтверджує опитування: лише 8 % респондентів вважають, що у разі прийняття урядом рішення, яке б утискувало інтереси народу, могли б щось зробити [13].

Стосовно рівня політичної залученості українців науковці дійшли такого висновку: “Якщо ... оцінювати загальний рівень політичної залученості, то він принципово не відрізняється від характерного для розвинутих країн Заходу” [13].

Показово, що “результати опитувань, які торкалися настанов людей на їхню участь у політичному житті, дозволяють переконатися у невисокому рівні політизації масової свідомості” [13]. “Більшість населення не тільки скептично ставиться до можливості реальної участі “простих людей” у політичному житті, а й вважає таке становище нормальним, “поки справи у країні йдуть добре” [13].

Населення України більше, ніж населення інших посткомуністичних країн, занепокоєне зростанням корупції, менше довіряє не тільки верхнім ешелонам влади, а й парламентам, політичним партіям та їхнім лідерам, мало вірить в успіхи демократії та покращення життя, а також у можливість реальної участі у політичному процесі. Так, в Україні парламентам повністю чи значною мірою довіряють 22 % респондентів (на 1991 рік, зараз ситуація ще гірша), тоді як у Болгарії — 42 %, Угорщині — 49 %, Польщі — 38 %, Румунії — 60 %, Словенії — 41 %. Більше того, 35 % опитаних в Україні переконані, що демократія тут ніколи не закріпиться, у той час як в інших згаданих країнах цей показник у 1,5 — 2 рази нижчий [13].

Ще слід зазначити, що велика частина українського суспільства просто дезорієнтована в ситуації, вона перебуває в амбівалентному стані, коли люди поєднують взаємовиключні погляди, як от підтримка ринкової системи та твердих цін, обмеження доходів та необмежену зарплату, суверенітет України та збереження СРСР (на референдумі 1991 року).

А як підсумок можна навести висновок І. В. Бурава про власну оцінку українцями своєї політичної культури: “Свій рівень культури наші співвітчизники оцінюють дуже низько й орієнтуються в своїх оцінках не на найближчих західних

сусідів, котрі входили в недалекому минулому до єдиної політичної системи, а на країни з розвинутою капіталістичною економікою” [13].

4. Оптимальний політичний лад для України

Тепер, проаналізувавши політичну культуру, історичні традиції та сучасну ситуацію в українському суспільстві, на основі цього матеріалу спробуємо визначити й обґрунтувати оптимальний політичний лад для України.

Якщо взяти до уваги значну егоцентричність, інтровертність, чуттєвість і, зрештою, демократизм українців, то видається необхідним наділення владою, долучення до політичного життя усіх членів суспільства, а не лише його меншості, передусім заради забезпечення стабільності режиму. Але в той самий час притаманна українцям пасивність та брак громадянського обов'язку обмежує нас на цьому шляху, змушує трансформувати цю схему в бік збільшення впливу, надання більших можливостей, ширшого залучення до політичного процесу саме тієї частини суспільства, котра бажає і може піклуватися про суспільні справи, займатися політикою — тобто еліти, аристократії. Цьому сприяє і властивий сучасним українцям невисокий рівень політичної культури, політизації масової свідомості, а також переконання українців, що нормальним є становище, коли “прості люди” не мають можливості реально брати участь у політичному житті, “поки справи у країні йдуть добре”. Крім того, більшість є нестійкою у своїх уподобаннях, а тому неспроможна до проведення жорсткого непопулярного, але необхідного курсу. Історичні традиції також

стоять на боці поєднання разом із владою більшості влади аристократії та монархії. Але знову-таки, враховуючи специфічність сучасної ситуації та сучасної еліти (зокрема, її неефективність та незацікавленість у змінах), необхідне застосування інструментів демократії, які б забезпечували контроль за елітами та їхню ротацію.

Таким чином, стає зрозумілою доцільність і необхідність збалансованого поєднання як полікратичних, так і аристократичних та монархичних елементів у політичному ладі України, тобто пошук своєрідної “золотої середини”. Це виливається у такі загальні принципи державотворення: обмеження прямої демократії; але широке застосування виборів та голосування як засобу легітимації політичних рішень та призначень; приділення більшої уваги можливості проведення у деяких випадках непрямих виборів; домінування демократичного контролю, а не постійних демократичних виборів, референдумів, голосувань — зокрема, підтримка та розвиток незалежних засобів масової інформації; надання великих прерогатив, повноважень, “свободи для маневру” вищим посадовим особам, особливо виборним, але при цьому і встановлення чіткої відповідальності, як політичної, так і юридичної; сприяння та спрощення процедур заснування, організації, формування громадських організацій як засобу виокремлення здібних кадрів, еліти; добір кадрів до органів державної влади та державних організацій за принципами рівних можливостей, конкурсного відбору тощо.

Таблиця 1. Типологізація політичного ладу

Ефективність, справедливість, результативність правління (якісна характеристика джерела влади)	Кількість наділених владою людей (кількісна характеристика джерела влади)		
	Багато (полікратія)	Небагато	Одна (монархія)
Позитивна	демократія	аристократія (теократія, плутократія, тимократія, меритократія, геронтократія, партократія, етнократія)	освічена автократія
Негативна	охлократія	олігархія (теократія, плутократія, тимократія, меритократія, геронтократія, партократія, етнократія)	автократія (тиранія, деспотія)

Таблиця 2. Характеристика політичного ладу держав, у склад яких входила Україна чи її частина

Держава	Політичний лад	Держава	Політичний лад
Київська Русь	демократія + монархія + аристократія	Австро-Угорська імперія	автократія + олігархія + аристократія
Галицько- Волинська	освічена автократія + плутократія	УНР	охлократія + демократія
Литовсько-Руська	монархія + аристократія	Українська держава	монархія + аристократія + олігархія (плутократія)
Річ Посполита	аристократія + олігархія (плутократія, етнократія)	УНР (Директорія)	охлократія + аристократія
Гетьманщина	демократія + освічена автократія + аристо- кратія	ЗУНР	демократія + аристократія, освічена автократія
Російська імперія	автократія	УРСР у складі СРСР	олігархія (партократія)

Таблиця 3. Форми політичного ладу української держави, запропоновані основними ідеологічними спрямуваннями української політичної думки ¹

Назви ідеологій	Представники	Пропонований політичний лад	Назви ідеологій	Представники	Пропонований політичний лад
інтегральний націоналізм	Д. Донцов, М. Сціборський, С. Бандера, Я. Стецько	аристократія (етнократія) + монархія	лібералізм	М. Драгоманов, Б. Кістяківський	демократія
консерватизм	В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський	аристократія (військова, духовна, землеробська)	народництво	М. Грушевський, С. Шелухін, Р. Лашенко, О. Ейхельман	демократія
національно- державни- цький націоналізм	С. Дністрянський, В. Старосоль- ський, О. Боч- ковський, С. Рудницький	демократія + етнократія	український комунізм	В. Шахрай, А. Річицький, Г. Михайли- ченко, М. Скрипник, М. Хвильовий, М. Волобуєв	охлократія + демократія

Таблиця 4. Форми політичного ладу в українській конституції ²

Назва конституційного документа	Політичний лад	Назва конституційного документа	Політичний лад
Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького (Конституція Пилипа Орлика) (прийнята 5 квітня 1710 року)	демократія + монархія + аристократія	Основний державний закон Української Народньої Республіки (Проект Правительственої Комісії по виробленню Конституції Української Держави) (1920)	демократія
Начерки Конституції Республіки Георгія Андрузького (1850 р.)	демократія + геронтократія	Проект Конституції основ державних законів УНР (Конституція О. Ейхельмана) (1921 р.)	демократія
Проект оснований устава українського общества “Вольный союз” — “Вільна спілка”	демократія	Тимчасовий Основний закон ЗУНР (прийнятий у 1918 р., доповнений у 1918—1919 рр.)	демократія

¹ Таблицю складено з використанням [7], [16], [17], [18], [23].² Таблицю складено з використанням [21] та [17].

Продовження таблиці 4

Назва конституційного документа	Політичний лад	Назва конституційного документа	Політичний лад
Основний Закон “Самостійної України” Спілки народу українського (Проект утворений групою членів Української Народної Партії) (вересень 1905 р.)	демократія	Проект конституції Західної України С. Дністрянського (1920 р.)	демократія
Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольности УНР) (29 квітня 1918 р.)	демократія	Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (прийнята у березні 1919 р.)	диктатура пролетаріату і біднішого селянства (охлократія + олігархія)
Закони про тимчасовий державний устрій України (прийнято 29 квітня 1918 р.)	автократія + аристократія + демократія		

1. *Бєбик В.* Наша політична культура // Політологічні читання.— 1992.— № 1.

2. *Головаха Є., Пухляк В.* Політична соціалізація в посткомуністичній Україні // Політична думка.— 1994.— № 2.

3. *Грушевський М.* На порозі Нової України: Гадки і мрії.— К.: Наук. думка, 1991.— 128 с.

4. *Донцов Д.* Де шукати наших історичних традицій.— Львів, 1941.— 112 с.

5. *Донцов Д.* Підстави нашої політики.— Нью-Йорк, 1957.— 211 с.

6. *Кремень В. Г., Базовкін Є. Г., Міщенко М. Д., Небоженко В. С., Ситник П. К.* Соціально-політична ситуація в Україні: стан і тенденції розвитку (середина 1993 року) // Політологічні читання.— 1994.— № 1.

7. *Кухта Б. Л.* З історії української політичної думки: [Текст лекцій: Навчальний посібник].— К.: Генеза, 1994.— 368 с.

8. *Лейпхарт А.* Конституционные альтернативы для новых демократий // Полис.— 1995.— № 2.

9. *Липинський В.* Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 6, Кн. 1. Листи до братів-хліборобів. Київ—Філадельфія.— 1995.— 470 с.

10. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури.— Київ, 1992.— 80 с.

11. *Мшвениерадзе В. В.* Философия — политика — культура // СССР — ФРГ: навстречу друг к другу.— М.; Эрланген, 1990.

12. *Огієнко І.* Українська культура.— Київ, 1918.

13. Политическая культура населения Украины: Результаты социологических исследований / *Е. И. Головаха, Н. В. Панина и др.*— К.: Наукова думка, 1993.— 136 с.

14. Політична культура та політична соціалізація. Матеріали конференції “Україна посткомуністична: су-

перечності та перспективи соціально-політичного розвитку” // Політична думка.— 1993.— № 1.

15. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / *В. Полохало* (керівник авт. колективу); Заг. ред-ція.: *Є. Бистрицький* (розд. 1), *В. Полохало* (розд. 2), *С. Макеєв* (розд. 3), *О. Дергачов* (розд. 4).— К.: Політична думка, 1995.— № 3.

16. *Потульницький В. А.* Історія української політології.— К., 1992.— 230 с.

17. *Потульницький В. А.* Нариси з української політології (1819—1991): Навч. посібник.— К.: Либідь, 1994.— 320 с.

18. *Потульницький В. А.* Теорія української політології. Курс лекцій.— К.: Либідь, 1993.— 192 с.

19. *Рудакевич О.* Ментальність і політична культура української нації // Розбудова держави.— 1995.— № 10.

20. *Рябов С. Г.* Політологічна теорія держави. 2-е вид.— Київ: Тандем, 1996.— 240 с.

21. *Слюсаренко А. Г., Томенко М. В.* Історія української конституції.— К.: Т-во “Знання” України, 1993.— 192 с.

22. *Степаненко В.* Національно-державне будівництво і проблема соціокультурної ідентичності // Політологічні читання.— 1994.— № 1.

23. *Томенко М. В.* Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії // Політичні студії.— Вип. 2.— К.: Фонд “Українська перспектива”, 1995.

24. *Якушик В. М.* Вступ до політології. Випуск І: (Навчально-методичний посібник для вивчення державознавчих тем курсу політології).— Київ: Видавничий дім “Academia”, 1995.— 60 с.

Verstyuk S. T.

THE OPTIMUM POLITICAL ORDER FOR UKRAINE

This article grounds the optimum political order for modern Ukraine taking into account political culture and ethnopscyhology of the ukrainians, our historical traditions and today’s situation in Ukraine. Such an optimum political order considered to be the combination of polycratic, aristocratic and monocratic elements.